

Beatrice Žbona Trkman (1949–2015)

V Mirnu rojena Beatrice (18. 10. 1949) je izhajala iz ugledne hiše in kulturniške družine Vukovih. Po maturi na gimnaziji v Novi Gorici leta 1968 se je vpisala na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, kjer je izbrala študij arheologije in ga z diplomsko nalogo o neolitskih antropomorfnih statuetah v Jugoslaviji pod mentorstvom prof. Tatjane Bregant končala leta 1975. K temu gre dodati še njeno seminarsko nalogo Čolničaste fibule v Jugoslaviji (1975, mentor dr. S. Gabrovec). Med študijem je sodelovala pri izkopavanjih na Hrušici, kjer je Narodni muzej Slovenije (P. Petru) v sodelovanju z Univerzo iz Münchna (J. Werner, T. Ulbert) raziskoval rimsko trdnjavo Ad pirum. Leta 1977 se je zaposlila v Goriškem muzeju v Novi Gorici kot kustosinja za arheologijo. Prevezla je skrb za antiko oziroma rimsko provincialno arheologijo in k temu pozneje dodala še arheologijo novejših obdobij. S predanim delom si je prislužila naziv muzejske svetovalke in nato še muzejske svetnice (2006). V Goriškem muzeju je delovala vse do smrti, to je do 1. aprila 2015.

Ko je prišla v Goriški muzej, so že bila v polnem zamahu zaščitna arheološka izkopavanja na obsežnem območju na Mostu na Soči, ta je ostal njeno primarno delovišče vse do leta 1984, ko je bilo zaščitno izkopavanje zaključeno. Poleg pričakovane železnodobne arheološke stavbarske tvarine je delo navrglo tudi obilen rimskodobni izplen, ki je obogatil do tedaj bolj skromno zastopano tovrstno gradivo v Goriškem muzeju in je bil, poleg najdb iz Ajdovščine, temelj za Beatrichino raziskovanje antike na Goriškem in v Posočju.

Na Mostu na Soči si je, med množico sodelavcev, študentov (arheologije in tudi drugih strok) in v življenju preizkušenih upokoјencev kopačev,

pridobila vodstvene izkušnje in izkopavalno znanje, tako da se je lahko samozavestno lotila svojih terenskih del, tudi zavarovalnega značaja, ki so bila prav zavoljo trdne mostarske podlage in pa njene vztrajnosti ter doslednosti vzorno izpeljana. V ta sklop njenega dela sodita predvsem dve najdišči: povsem novo, do tedaj nepoznano v Lokah in na Križcjanu (1982) med Biljami in Mirnom.

V Lokah, kjer je preverila in potrdila domnevni rimskodobni kmečki dvor v zaselku Pavlini (1982), je na ledini Kolenovca najprej topografsko odkrila in potem tudi raziskala (1984–1988) še obsežen rimski podeželski kmečki dvor (villa rustica) ali po njenem poljedelsko pristavo iz 1. do 4. stoletja. Še vedno je edini takšne razsežnosti in ohranjenosti v plodni Vipavski dolini, ob v bližnji okolici dotlej in poslej le fragmentarno dognanih, na primer na Ledinah v Novi Gorici, v Lokah – Pavlini ali v Kromberku. To najdišče je vseskozi spremljala in bedela nad njim, zaman pričakujoč morebitne dobre čase za vsaj tlorisno rekonstrukcijo v travniškem okolju ob hudournem Lijaku, do koder pripeljejo novodobne pohodniške poti.

Blizu domačega Mirna, ki mu je, vedoč za njegovo pisano arheološko podobo, vedno posvečala veliko pozornost in spremljala vsakršne posege v njegovo okolje, ji je v delo “padel” rimskodobni opekarsko-lončarski obrat na Križcjanu, na ravnici pod vinorodnimi Biljenskimi griči, kjer je tedanja politika načrtovala žitno polje, pa je potem bil zasajen obsežen nasad hrušk. Križcjan je bil v slovenskem popisu arheoloških najdišč že zaveden kot rimskodobna nekropola, razmeščena ob itinerarski cesti Akvileja–Emona. Beatrice pa je odkrila in raziskala, poleg nekaj hudo uničenih grobov, opekarsko-lončarski obrat. To je bila

novost, pomembno odkritje za prepoznavanje tukajšnje rimskodobne ekonomije, umljivo prav na območju, kjer je za to dejavnost bila pri roki primerna surovina. Vse do današnjih dni. Zraven je bila tudi ob razkrivanju ostalin podobnega obrata, ki ga je arheologom iz Goriškega muzeja uspelo preiskovati še v zaselku Borg pri Neblem v Brdih.

Če k temu dodamo arheološka najdišča, ki se jih je, z drobnejšimi posegi, sama ali s sodelavci dotaknila Beatričina izurjena roka (na primer Kanal, Miren, Ajdovščina, Bilje, Skrilje, Renče, Orehovlje, Šmartno v Brdih, Vitovlje-Užiče, Brje, Martinuči, Kosoveli, Malovše, sv. Urh v Tolminu), je s svojim delom občutno zgostila in obogatila vedenje o rimskodobni poseljenosti Vipavske doline in Brd. Ljudem pa je ta čas, skupaj s sodelavci, še najbolj korenito približala z razstavama Fluvius Frigidus-Castra-Flovio-Ajdovščina v Ajdovščini in Naplavine obsoške zgodovine v Tolminskem muzeju. Prva je bila nagrajena z Valvazorjevim priznanjem Slovenskega muzejskega društva, druga s priznanjem Slovenskega arheološkega društva, ki jo je, skupaj s Kristino Kralj, nagradilo tudi za razstavo Prazgodovinski Tolmin. Nič manj pričevalno je to plat svojega dela predstavljala tudi s samostojnimi razstavnimi prikazi (na primer Bilje), na preglednih razstavah Goriškega muzeja, na Muzejskem sejmu (Kanalski vrh, renesančni pogrinjki ter replike renesančnega posodja, Sabotin) ali s sodelovanjem z goriškim gradivom na večjih razstavah drugih muzejev (na primer Živeli! Pivsko posodje iz slovenskih muzejev skozi čas, Vojske, orožje in utrdbeni sistemi v Posočju, S fibulo v fabulo).

Beatriče je bila pravcati muzejski kustos, razpetta med vsa obdobja, ki se jih dotika arheologija, dostikrat še pod prisilo zavarovalnih posegov, na obsežnem delovnem področju Goriškega muzeja, med Triglavom in nekoč slovenskim morjem ter med Sočo in Nanosom.

Potem pa je klasičnim arheološkim obdobjem dodala še arheologijo novejših obdobj. Zagotovo za ta njen korak ni bil posredi le notranji vzgib in z njim porojena želja po novem, drugačnem, ampak so bile povod za to tudi neodložljive delovne obveznosti. Sprva so bile zapeljiva skušnjava v Goriškem muzeju hranjene imenitne izkopenine s Kozlovega roba v Tolminu, ki ji kar niso dale miru, prav vabile so jo, naj se jih loti. Sledila je prva neposredna naloga: raziskovanje stavbne dediščine gradu Kromberk (1988), kar na dvorišču pred pragom matične hiše Goriškega muzeja, nato izkopavanja in raziskovanja grajskih kompleksov

v Štanjelu (1998–1999), v Braniku na gradu Rihemberk (1997–2000) in na gradu v Dobrovem v Brdih (2000). Krona te njene dejavnosti je najbrž bilo raziskovanje opuščene in v razvaline posute cerkve sv. Valentina na Sabotinu (1998–2000). Tu je sodelovala z arheologi iz novogoriškega Zavoda za varstvo kulturne dediščine in še s Centrom za arheološke in zgodovinske raziskave na Goriškem (Centro per le Ricerche Archeologiche e Storiche nel Goriziano) iz sosednje Gorice. Končni izplen je na Sabotinovem čelu na zunaj viden v imenitno restavriranih ohranjenih zidovih cerkve in za stroko razjasnjen vpogled v njeno stavbno zgodovino. Prav zares se je lotila tudi izkopenin iz gradu na Kozlovem robu nad Tolminom, jih rešila zaprašnosti in pozabe v muzejskem depozitu in poskrbela, da so najlepše med njimi od takrat dostopne javnosti.

S temi raziskovanji je Beatriče v goriško-posoškem delu Slovenije v arheologiji mlajših zgodovinskih obdobj zaorala v do takrat še skoraj nedotaknjeno ledino, pa čeprav so že pred njo bili opravljeni nekateri kar resni posegi v grajske razvaline in so bili zraven že tudi arheologi, tako na primer na Kozlovem robu nad Tolminom (E. Smole, 1963), pa v Rihemberku (D. Vuga) ali v Štanjelu (Z. Harej). Vendar je bil v tistih časih arheolog le pomočnik, ne pa tudi enakovreden raziskovalec konservatorju, ki ga je privlačila v prvi vrsti grajska arhitektura. Beatriče je s tem svojim grajskim delovanjem na noge postavila goriško vejo tovrstne arheologije, se povezala s somišljeniki doma in čez mejo na Goriškem in v Furlaniji, Goriški muzej pa je postal eno od slovenskih središč umevanja, hranjenja, restavriranja ter pisnega in razstavnega predstavljanja ter študija srednjeveške in renesančne premične dediščine. Beatriče pa tostran in onstran meje njena prepoznavna poznavalka, na Slovenskem jo je šteti kar med stebre in utrjevalce arheologije novejših obdobj. Videti je bilo, čeprav je ves čas vestno oskrbovala tudi klasična arheološka obdobja, da se je do kraja izživela prav v najmlajši arheološki panogi, ko je ta že bila utemeljena na akademski ravni.

Bolj kot grajska zidovja, ki so z njenim delom prispevala tudi k umevanju stavbne zgodovine gradov, jo je zanimal grajski inventar, kolikor ga je v ruševinah ostalo: steklo, pečnice, železno orodje in orožje, predvsem pa lončenina, torej gmotni odsev življenja med grajskimi stenami. V njem je videla odtenke iz vsakdana grajske gospode ter je to svoje občutenje uspešno predstavila javnosti na razstavah, na primer Pivsko posodje, Grajska

zapuščina, Življenje na gradovih, ali pa s članki, kot sta Pri obedu z dobrovsko gospodo ali Orožje z gradu Kozlov rob, ter tudi s predavanji doma in v zamejstvu. Ne gre prezreti v tem delu Beatričine dejavnosti zelo uspelo rekonstruiranje le v črepinjah izkopanega lončenega grajskega imetja, izvedeno skupaj z restavratorko Jano Šubic Prislán.

Objavljala je v Arheološkem vestniku, Goriškem letniku, Varstvu spomenikov, Argu, Primorskih srečanjih, Primorskih novicah, Novem listu, pa tudi v strokovnih revijah v sosednji Italiji (njeno bibliografijo in podrobni kronološki opis njene dejavnosti je objavila Ana Kruh v Goriškem letniku 36, 2012, 149–151). Pri tem se je Beatriče dobro zavedala, da sama vsega ne bo zmogla in da tudi vsevedna ni, pa je, dovolj širokih pogledov in odprtih rok, poiskala pomoč in nesebično s sodelavci, na katere se je zanesla in jim je zaupala (Verena Vidrih Perko, Timotej Knific, Miha Mlinar, Maurizio Buora ...), delila svoje arheološko blago. Tako si je ne le širila znanje, temveč si je pri skupnem delu ustvarila krog strokovnih in tudi osebnih prijateljev na obeh straneh meje, v Gorici, Trstu, Vidmu, pa v Ljubljani, Kranju, Postojni ... Posebej tesno je zadnjih nekaj let, desetletje, sodelovala z Mihom Mlinarjem iz Tolminskega muzeja. Njuno skupno delo in nastopanje je rodilo marsikateri sad, z njunim prizadevanjem in pripravljenostjo je povrhu živahno zaživel čezmejno sodelovanje med Sočo in Nadižo in še dlje. Spoznala sta tudi, da vse več v Posočju delujočih arheologov, naj bodo iz lokalnih ustanov ali pa osrednjeslovenskih, zasebna arheološka podjetja ali pa različni zbiralci, zahteva sprotno

sledenje novim odkritjem in njih zabeleženje, zato sta v Goriškem letniku uvedla rubriko Arheološke novice. Z njimi sta želela zapolniti praznino, ki je nastala s prepočasnim objavljanjem tovrstnih obvestil v Varstvu spomenikov.

Pa še enega vidika Beatričinega delovanja ne gre prezreti. Zelo dobro se je namreč znašla med ljudmi, znala je poiskati, prisluhniti, znala tudi ujeti kakšno iz strahu pred nadležnimi arheologi zakrivano arheološko odkritje. Prav ta njena odlika ji je pripomogla h kar obilnim in številnim informacijam o naključnih arheoloških najdbah in – kar je še pomembneje – znala se je zblížati tudi z zelo nezaupljivimi detektoraši. Tako je pridobila za Goriški muzej dva imenitna depoja s Kanalskega vrha in nič manj pomembno železno orodje iz Školja Sv. Pavla nad Vrtovinom, enega največjih poznoantičnih utrjenih naselij v tem delu Slovenije in z njim vpogled v njeno ekonomijo v zamotanem času zatona antike. V to skupino sodi tudi zaklad rimskih novcev iz okolice Kobarida.

Betka, tako smo jo večinoma klicali, je skrbno gradila, gojila in čuječe negovala obe svoji temeljni poslanstvi – dom in družino, muzej in arheologijo. Zadnje mesece je hitela urejati svoj muzejski dom, arhiv, najdbe, ki še niso dočakale muzejske obdelave, imela je v ognju vsaj dve, tri objave (Malovše, oljenke z Mosta na Soči in tamkajšnjo nekropolo II) – in vse to ne v pričakovanju smrti, temveč zaslužene upokojitve. Prva jo je prehitela.

Drago SVOLJŠAK